

МАТЕРІАЛИ

Коваленко Н.Д.

ОЧІ – ДУША (МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА ОЗНАЧЕНЬ КОЛЬОРУ ОЧЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ)

В українському мовознавстві сутність семантики і стилістики кольору ґрунтовно узагальнені в теоретичних і практичних напрацюваннях (А. Критенко, І. Бабій, Р. Фрумкіна, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Савченко, Т. Ковальова та ін.).

Такі назви кольорів, як синій, чорний, зелений та ін. відносять до базових категорій людського мислення, тому що вони містять достатню для розуміння людини кількість інформації про об'єкт або явище. Науковці вважають, що первісним у народів на ранніх етапах розвитку було протиставлення “темний – світлий”, і вже на його основі виникли позначення кольорів; але межі між кольорами ще довгий час залишалися неточними, що стало причиною широкого синонімічного та образного вживання слів і словосполучень, метафоричних утворень, що позначають кольори та їх відтінки.

Зауважимо, що за матеріалами сучасної української прози основним засобом опису відтінків є різні види модифікацій назви основного (базового) кольору. Для уточнень кольорів та їх відтінків, що важливо для реалізації тайтонших змістових та емоційно-експресивних деталей, використовують: 1) суфікси інтенсивності (*зеленкуватий*); 2) спеціальні слова, що уточнюють колір (блідо-, яскраво- та ін.: *світло-зелений, світлі сірі, прозоро-зелені*); 3) метафоричне вказування на предмет, який має такий самий відтінок (*сіро-волошкові, болотно-зелені*); 4) вказування на основні кольори, що входять до складу відтінку (*золтаво-зелені, смарагдово-зеленкуваті*).

Інтенсивність одного кольору може реалізовуватися: 1) повтором слова (*сині-сині, сірі-сірі*); 2) суфіксом інтенсивності (*синючі*). Виявлено, що поширеним засобом у вербальній реалізації найнеочікуваніших відтінків є поширені словосполучення з компонентом *кольору*, наприклад: *кольору зрізаного стебла, кольору молодесеньких морських водоростей, кольору нестиглих волющих горіхів з чорно-білих фотокарток, колір закарпатських сушених сливків та ін.*

Підтверджено висновок про те, що найуживанішими є номінації відтінків кольорів компаративної структури з використанням порівняльних сполучників: 1) *наче у ящірки, наче у жаби, наче морський вир*; 2) *ніби кольору перестиглої смородини*; 3) *як у справжньої русалки, як небо в березні, як тернинки*; 4) *мов терен, мов ніч*; 5) *сполучника що у значенні як (що нічна вода)*. У прозових текстах можливе і вживання прикметника *схожий (схожі на спілий агрус)* та дієслова *нагадують (нагадують два стиглі каштани)*.

Мета пропонованих “Матеріалів до словника означень кольору очей в українській мові” – продемонструвати багатий спектр семантики слів, мовну майстерність українських письменників сучасності на прикладі номінації кольорів і їх відтінків, що вживаються в описах очей людини; привернути увагу науковців до необхідності досліджень мовно-естетичного та символічного потенціалу слова, його зображувальної та увиразнювальної функції крізь призму національного.

Джерелами послуговували сучасні тексти української художньої літератури (26 творів), опубліковані упродовж 2006-2016 рр.

“Матеріали до словника...” побудовані за розділами, що містять назви основних кольорів, наприклад: *Зелений колір і його відтінки, Синій колір і його відтінки* і т. ін. Словникова стаття складається з таких частин: а) реєстрове слово чи словосполучення (в алфавітному порядку), що номінує колір або його відтінок (використовується жирний шрифт); б) ілюстративний матеріал, у якому курсивом виділено вживання реєстрового слова чи словосполучення; в) посилання на джерело інформації. У кінці “Матеріалів до словника...” подано бібліографічний опис використаних джерел.

Зелений колір і його відтінки

безмір зеленого неба – Бровенята-пташенята, й очі Оксанині, *безмір зеленого неба* [Д.Корній, Тому..., с. 189].

дикий зелений колір – Дівчина звела догори очі і в тьмяному світлі увімкнутого ліхтаря чоловік відчув лезо ... зеленого ... такого *дикого зеленого кольору* [О.Печорна, Фортеця..., с. 235].

зелені – Тільки її *зелені* очі, як дві зірочки, таємниче поблискували у темряві [М.Малина, Випалений..., с. 185].

Ти відьма! У тебе навіть очі *зелені* [В. Шкляр, Тінь..., с. 17].

зеленкуваті – Яків подивився у її великі *зеленкуваті* очі [В.Лис, Століття..., с. 117]. Її *зеленкуваті* очі були не тільки заплаканими, але й страшенно стомленими [В.Лис, Століття..., с. 157]. Його *зеленкуваті* котяті очі втягували в себе, немов вир [М. Хіміч, Байстричка, с. 17].

золотаво-зелені – Катерина спохмурніла, прудко вихопила з його долоні руку, відскочила вбік, мов налякана кізочка, і блимнула неприязно очима своїми *золотаво-зеленими*, відьомськими, як казала мачуха [Д. Гнатко, Катерина, с. 16].

колір зрізаного стебла – Виразні очі *кольору зрізаного стебла* вихлюпнули страх, і той покотився, неначе трав'яні хвилі, у самісіньку гущавину [О.Печорна, Фортеця..., с. 11].

колір молодесеньких морських водоростей – Заговоривши на балу, який влаштувало те ж староство з нагоди Дня польської конституції 3 травня, до панночки з виразними печальними очима *кольору молодесеньких морських водоростей*, він швидко зміг зловити, як зеленкуватий сум у цих очах перетворюється на приховане, проте цілком жіноче зацікавлення [В.Лис, Століття..., с. 119].

колір нестиглої сливи – Про що вона думала, сидячи на колодах чи лавочці сільськими вечорами й затагуючись міцніючим самосадом, поруч з дідом, що надсадно кашлював, але не кидав палити, про що думала ця горда колись шляхтянка, вдивляючись зеленими, *кольору нестиглої сливи*, майже кошачими очиськами у темряву, що огортала село – про те знала тільки вона сама... [В.Лис, Століття..., с. 129].

майже кошачі – Про що вона думала, сидячи на колодах чи лавочці сільськими вечорами й затагуючись міцніючим самосадом, поруч з дідом, що надсадно кашлював, але не кидав палити, про що думала ця горда колись шляхтянка, вдивляючись зеленими, *кольору нестиглої сливи*, майже кошачими очиськами у темряву, що огортала село – про те знала тільки вона сама... [В.Лис, Століття..., с. 129].

наче у жаби – ... великі зелені очі тепер виглядали дуже химерно – *наче у ящірки ... чи у жаби* [А.Багряна, Етимологія..., с. 94].

наче у ящірки – ... великі зелені очі тепер виглядали дуже химерно – *наче у ящірки ... чи у жаби* [А.Багряна, Етимологія..., с. 94].

прозоро-зелені – Светка озирнулася і, блиснувши *прозоро-зеленими* очима, повільно проказала: – А ми повинні були сюди зайти... Мені ця церква снилася... [М.Малина, Випалений..., с. 208].

світло-зелені – Просто не можна було не обернутися, побачивши її завжди усміхнені *світло-зелені* очі [І.Роздобудько, Ліцей..., с. 32].

смарагди під сонцем – Оксанині очі – *смарагди під сонцем* [Д.Корній, Тому..., с. 52].

смарагдове небо – Який то був щасливий вальс, запах її волосся, тонка мережка шовку вій, які сполоханими пташенятами ваблять, стиглі вишні губ і очі – *смарагдове небо*, затуляло білий обрій за вікном собою [Д.Корній, Тому..., с. 170].

смарагдові – *Смарагдові* очі, мов сама весна, в них широко та просторо, *наче в зеленому небі*, залитому сонцем... [Д.Корній, Тому..., с. 59].

смарагдові, як у справжньої русалки – Присягаюся, її очі зробилися *смарагдовими*, як у *справжньої русалки*, коли вона завмерла навпроти мене у воді [В.Гранецька, Щасливий, с. 252].

смарагдово-зеленкуваті – А це цікаво! – в *смарагдово-зеленкуватих* очах спалахнув знайомий професійний вогник. – зовсім інший рівень! Розкажи мені про ці світлини [В.Гранецька, Щасливий, с. 64].

схожі на листя верби – ... однак бачила б ти, як він дивиться на мене, як стежить своїми *схожими на листя верби зеленими* очима [Л.Денисенко, Забавки..., с. 245].

Сірий колір і його відтінки

каламутно-сірий – СС була брUNETкою з товстеньким, як у підсвинка, обличчям і маленькими *каламутно-сірими*, близько посадженими масними очима [М.Малина, Випалений..., с. 65].

колір простих олівців – З опуклими сильними литками (результат регулярних ранкових пробіжок), трохи сутулу від навчань та читання лежачи, з очима *кольору простих олівців* [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 79].

кольору нестиглих волосських горіхів з чорнобілих фотокарток – Я усвідомив тоді, що мій світ настільки малий, що його змогли поглинути очі *кольору нестиглих волосських горіхів з чорнобілих фотокарток* найдивовижнішої дівчини у Всесвіті [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 143].

кольору осіннього смутного неба – Та тремтяча волохата рука і вицвілі, *кольору осіннього смутного неба* очі ще довго будуть маритися малій Оксанці в нічних жахіттях [Д.Корній, Тому..., с. 17].

світлі сірі – Дістала з кишень люстерко, увір'ялася поглядом у власне віддзеркалення: *світлі сірі* очі – перлини, вії й брови чорні-вугільні. Ні в кого з дівчат немає таких чорнющих довгих вій! [Л.Дашвар, На запах..., с. 103].

сірі – Та коли бліда, як та примара, худенька дівчина з руськими косами й настороженими *сірими* очима увійшла до нотаріальної контори, Реп'яха такі там взяли, хоч вовком вий [Л.Дашвар, На запах..., с. 11].

Він так ще раз креснув *сірими* очима – блищали, мов край добре нагостреної коси ... [В.Лис, Століття..., с. 145].

Я побачив її великі *сірі* очі з розширеними зіницями і яскраві губи, що пахли суницею, прямо перед собою [М.Малина, Випалений..., с. 238].

Щось у ній було... Чорне коктейльне плаття, сережки у вигляді пікових сердечок... *сірі* очі, трохи кирпатий ніс... [М.Малина, Випалений..., с. 235].

сірі-сірі – Оксана розплющила очі. Кімнату заливало тепле весняне сонце, а на неї згори вниз дивилися *сірі-сірі* очі... [Д.Корній, Тому..., с. 70].

сіро-волошковий колір – ... які чудові, великі щирі у неї очі дивного, *сіро-волошкового* кольору [М.Іванцова, Вітражі, с. 180].

Синій колір і його відтінки

блакитне небо – Білі кучерики над *блакитним* небом оченят. Не дівчина – мрія [Д.Корній, Щоденник..., с. 42].

блакитні – Невимовно гарна, як богиня. Прекрасне, немов біла лілея, лице, великі *блакитні* очі, золоте волосся, яке підсвічувалося сяючим серпом місяця [М.Малина, Випалений..., с. 124].

Ще коли я тільки зайшов до кухні разом зі Светкою і проторохтів «доброранку», він звів на мене холодні *блакитні* очі й, поставивши чашку з кавою на стіл, відказав: – Доброго, доброго, – тоном, який не віщував нічого доброго [М.Малина, Випалений..., с. 158].

втомлені небеса – ... не переставав зиркати на мене своїми двома бездонними із *втомленими* небесами очима [Х.Лукашук, Експортерка, с. 17].

гірні озера – Бабуся довго дивилася вслід. У полинялих від часу очах стояло *два гірні озера* [О.Печорна, Фортеця..., с. 174].

голубі, мов ранковий вітер – Мабуть, вона тут цілу ніч працювала, тому така недобра, – подумав він і майже з ніжністю подивився в її, колись, імовірно, *голубі, мов ранковий вітер*, очі, які тепер вицвілими пелюшками висіли навпроти нього [Х.Лукашук, Жити..., с. 20].

Ірина сіла. Зосередилася. *Блакитні* очі жінки наче затягнуло хмарами [Д.Корній, Щоденник..., с. 38].

наче морський вир – Легким жестом відгорнула з обличчя волосся, що чорними хвилями лягло на її плечі, сльозами виблискуючи у променях ранкового сонця, і подивилася на нього своїми величезними синіми, *наче морський вир*, очима [Рогашко А. Осінне..., С. 110].

небесно-світлі – Безбарвні, як у риби, *небесно-світлі* очі, запопадлива посмішка, чорно припасована до холодних очей, що так нагадували свекрушині [Д.Корній, Тому..., с. 187].

пронизлива неозора блакить безхмарного неба – Русяве волосся до плечей, ніжні риси обличчя, і очі – *пронизлива неозора блакить безхмарного неба*, котре можна побачити влітку після рясної теплої зливи [В. Гранецька, Щасливий, с. 158].

сині – ... під супровід його *синіх*, з розлогим, як верба, під якою стояв, поглядом неспішливих очей [Х.Лукашук, Експортерка, с. 16].

У двері кухні зазирали біленька голівка та *сині* очі щасливого створіння [Д.Корній, Тому..., с. 207].

«Гей, Катю, ти ще погано мене знаєш», – пік її *синіми* очима і поплывував на долоні, щоб знов ухопитися за сокиру чи за лопату [В. Шкляр, Тінь сови, с. 14].

Сині очі Зарніка були моторошно холодними [М.Малина, Випалений..., с. 248].

сині-сині – Біленькі кучерики лагідно оточують худеньке личко. Кліп, *сині-сині* очі відкрито дивляться на світ [Д.Корній, Тому..., с. 148].

сині-сині з украленнями опалого листу – Ось і тепер навпроти завмерли *сині-сині* очі з *украленням опалого листу*. Дивна суміш [О.Печорна, Фортеця..., с. 33].

синющі – По-друге, мені... – вона широко розплющила свої *синющі* очі, знаючи, яке це справляє враження, – мені страшенно закортіло задзвонити [В. Шкляр, Тінь..., с. 133].

товчена крига, змішана з купоросом – Його очі кольору *товченої криги, змішаної з купоросом*, холодні й отруйні, дивились просто на мене. [М.Малина, Випалений..., с. 250].

як небо в березні – Річ не в тому, що він гарний, що в нього очі, *як небо в березні*, і від його погляду голова йде обертом [І. Бондарчук, Це коротке..., с. 189].

Чорний колір і його відтінки

болотно-зелені – Бо парфуми незнайомки були таки неземного походження. До всього – змішаний погляд *болотно-зелених* очей увів Лізу у хвилиenne заціпеніння [А.Малігон, Навчи ..., с. 40].

болотяні – Яковенко зітхнув, але ні крапельки жалю не було в тім його зітханні, і Зосим Точій, високий, худий до хворобливості, із неприємним поглядом зіщулених, *болотяного кольору очей*, одразу ж тикнувся до нього з пляшкою каламутної рідини [Д. Гнатко, Катерина, с. 170].

мов ніч – Чуб довгий, смоляний, очі *темні, мов ніч*, заступає [Х.Лукашук, Лялька-мотанка, с. 104].

наче ціле царство Аїда – У неї очі – *наче ціле царство Аїда*, а ноги – чорні-чорні, худючі і сухі, мов хмиз [А.Багряна, Етимологія..., с. 63].

ніби кольору перестиглої смородини – Я таких очей, як у нього, зроду не бачила, хоч працю тут уже майже двадцять років. Просто бездонні, *ніби кольору перестиглої смородини*, дуже вродливий хлопчик [В.Гранецька, Щасливий, с. 88].

темні з кривавими жилками – Відчинила й з подивом угледілася в *темні, з кривавими жилками*, очі гостя [М. Хіміч, Байстрючка, с. 81].

темні, мов терен – *Темні, мов терен*, очі Ярини вп'ялися запитливим поглядом у щасливе, сяюче лице Катерини [Д. Гнатко, Катерина, с. 43].

чорне гайвороння – У господині ... в очах ... розліталось і з шалом билось об райдужну оболонку *чорне гайвороння* [О.Печорна, Фортеця..., с. 47].

чорні – ... її широко розплющені *чорні* очі дивилися на мене зацікавлено, і в них грайливо світилися веселі бісики [М.Малина, Випалений..., с. 150].

Шуля проковтнув слину, а його й так *чорні* очі ще більш потемніли з переляку [М.Малина, Випалений..., с. 20].

чорні маленькі, мов у щура – *Чорні маленькі очка, мов у щура*, ніс бараболькою, крихітний ротик... [Д.Корній, Щоденник..., с. 248].

чорні, аж антрацитові – Середній на зріст, він мав ідеально скроєне темно-смагляве тіло, правильні, ніби різьблені риси обличчя й чарівну білосніжну усмішку, від котрої його *чорні, аж антрацитові очі* бралися дивовижним сяйвом, а на щоках вигравали ямочки [В. Гранецька, Щасливий, с. 204].

чорні, прозорі, як розбавлена у воді туш – ... бабуся ... придивлялась до нас *чорними, прозорими, як розбавлена у воді туш*, очима [О.Захарченко, Вишивані..., с. 63].

чорно-синій, як колір закарпатських сушених слив – Чому так напружуються його щелепи, чому ще дужче виступає наперед його чітко окреслене підборіддя, чому рогівки його очей якось м'яло темніють, чому їхній колір стає *чорно-синім, як колір закарпатських сушених слив*, чому вони починають волого лисніти, ніби пускають в'язкий солодкий сік [С.Андрухович, Фелікс..., с. 56].

що нічна вода – Смуглява, темні оченята – *що нічна вода*, дивляться, а вглиб заглядають [О.Печорна, Фортеця..., с. 79].

як тернинки – Прикольна така мала і теж чимось схожа на японку – *чорні як тернинки* очі, пухленькі губи, темне волосся і пряма чілка [М.Малина, Випалений..., с. 150].

Коричневий колір і його відтінки

карі – *Карі* очі малого світлячка та матері зустрічаються [Д.Корній, Тому..., с. 227].

Маленькі *карі* очі на круглому обличчі чоловіка пропікали [Д.Корній, Щоденник..., с. 19].

Вона прибрала неслухняне пасмо і глянула на хлопця, її променисті *карі* очі світилися спокоєм і теплом [В. Гранецька, Щасливий, с. 194].

каро-зелені – Великі *каро-зелені* очі горіли розпачем та сумом [Д.Корній, Щоденник..., с. 21].

кольору чорної кави – Можливо, у неї мало бути русаве волосся, можливо, вона могла би бути білявою, а можливо, брюнеткою. У неї могли бути очі *кольору* волошок або *чорної кави* [О. Деркачова, Крамниця..., с. 150].

молочно-карі – Які то були очі – теплі, затишні, *молочно-карі* і разом з тим, що, здається, тугу з тебе виймають і наскрізь твій біль бачать [Д.Корній, Щоденник..., с. 174].

нагадують два стиглі каштани – Вічині очі блищали й *нагадували два стиглі каштани*, які луснули й в одну мить звільнилися від колючої оболонки [О.Печорна, Фортеця..., с. 121].

схожі кольором на сухе бадилля – Леся ще встигла зміркувати, що очі у жінки *схожі кольором на сухе бадилля* [О.Печорна, Фортеця..., с. 73].

схожі на спілий агрус – І дивилася на мене очима, *схожими на спілий агрус* [Л.Денисенко, Помилкові..., с. 17].

темно-горіхові – ... у виразі очей дитячості з якоюсь аж наче неземною ... погордою в погляді *темно-горіхових очей* створюють ... як би це тепер сказали?... Шарм, напевне [В.Лис, Щоденники..., с. 14].

Тиміш Вергун, Тимко, Тимофій Глушук не був ані банькатим, ані витрішкуватим, а мав швидше виразні *темно-горіхові* очі [В.Лис, Століття..., с. 24].

темно-карі – І крізь ліс напівстулених повік *темно-карі* очі навпроти: Оксанко, Оксанко, прокидайся, кохана [Д.Корній, Тому..., с. 209].

Лиш тепер вона глянула на незнайомця й зауважила його бездонні *темно-карі* очі, теплу усмішку й важке чорне волосся, зібране у хвостик [А.Рогашко, Осінне ..., с. 71].

як чай – У неї були теплі очі такого ж кольору, як чай, і з такими ж іскорками світла [М.Малина, Випалений..., с. 144].

Джерела

1. Андрухович С. Фелікс Австрія : роман / Софія Андрухович. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 288 с.
2. Багряна А. Етимологія крові : роман / Анна Багряна. – К. : «Факт». – 156 с.
3. Бондарук І. Це коротке довге життя : роман / Ірина Бондарук. – Харків : КК «КСД», 2016. – 384 с.
4. Горбань С., Лапіна Н. Роман з містом : роман / Світлана Горбань, Наталя Лапіна. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 192 с.
5. Гранецька В. Щасливий : роман / Вікторія Гранецька. – К. : Нора-Друк, 2015. – 296 с.
6. Гранецька В. Щасливий : роман / Вікторія Гранецька. – Харків : Нора-Друк, 2015. – 296 с.
7. Дашвар Л. На запах м'яса / Люко Дашвар. – Харків : КК «КСД», 2013. – 368 с.
8. Денисенко Л. Нова стара баба. Забавки з плоті та крові: повість / Лариса Денисенко. – Харків : КК «КСД», 2013. – 279 с.
9. Денисенко Л. Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць / Лариса Денисенко. – К. : Нора-друк, 2007. – 240 с.
10. Деркачова О. Крамниця щастя / Ольга Деркачова. – Брусткурів : Дискурсус, 2016. – 128 с.
11. Захарченко О. Вишивані грабузи: повість / Оксана Захарченко. – К. : «Факт», 2006. – 216 с.
12. Іванцова М. Вітражі : роман / Міла Іванцова. – К. : Нора-Друк, 2010. – 205 с.
13. Корній Д. Тому, що ти є / Дара Корній; передм. М.Іванцової. – Харків : КК «КСД», 2012. – 240 с.
14. Корній Д. Щоденник мавки : роман / Дара Корній. – Харків : КК «КСД», 2014. – 304 с.
15. Лис В. Щоденники Ієрихар : роман. Ваза : повість / Володимир Лис. – Тернопіль : Богдан, 2012. – 160 с.
16. Лис В.С. Століття Якова [Текст] / Володимир Лис; передм. О.Забужко. – Харків : КК «КСД», 2010. – 240 с.
17. Лукашук Х. Експортерка / Христина Лукашук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 224 с.
18. Лукашук Х. Жити сьогодні : роман / Христина Лукашук; передм. В.Гранецької. – Харків : КК «КСД», 2014. – 240 с.
19. Лукашук Х. Лялька-мотанка / Христина Лукашук. – Львів : «Астролябія», 2011. – 208 с.
20. Малина М. Випалений шлях : роман / Маріанна Малина. – К. : Країна Мрій, 2010. – 256 с.
21. Малігон А. Навчи її робити це : роман / Анна Малігон. – Харків : КК «КСД», 2013. – 240 с.
22. Печорна О. Фортеця для серця / Олена Печорна. – Харків : КК «КСД», 2014. – 368 с.
23. Рогашко А. Осіннє Рондо місячної ночі : роман / Алла Рогашко; передм. Г.Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 208 с.
24. Роздобудько І. Ліцей Слухняних Дружин : роман / Ірен Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
25. Хіміч М. Байстрючка : роман / Марія Хіміч. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 224 с.
26. Шкляр В. Тінь сови : роман / Василь Шкляр; передм. А.Куркова. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 304 с.